

تحلیل محتوای کتاب‌های جدیدالتألیف «علوم تجربی» دوره ابتدایی ایران با توجه به مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» فلنر

راضیه جلیلی / دانشجوی دکتری برنامهریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، ایران

r.jalili2014@gmail.com

f-nategh@iau-arak.ac.ir

a-faghihi@iau-arak.ac.ir

فازنه ناطقی / استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک

علیرضا فقیهی / استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک

دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۱۸ - پذیرش: ۱۳۹۶/۳/۳۰

چکیده

تحقیق حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های جدیدالتألیف «علوم تجربی» دوره ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های کفایت اجتماعی انجام شده است. روش تحقیق ترکیبی از روش توصیفی - پیمایشی و تحلیل محتوای کمی و کیفی است. جامعه آماری تحقیق ۱۵۰ تن از متخصصان علوم تربیتی و محتوای پژوهش شش کتاب درسی «علوم تجربی» دوره ابتدایی است. روش نمونه‌گیری در تحقیق حاضر، روش «تمام‌شماری» بوده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در تحقیق حاضر را پرسش‌نامه و سیاهه ثبت داده‌ها تشکیل می‌دهد. روایی ابزارها از طریق مراجعه به خبرگان ارزیابی و تأیید شد و برای آزمون پایایی ابزارها، برای پرسش‌نامه، از آزمون «همبستگی» بهره گرفته شد و به منظور سنجش پایایی سیاهه ثبت داده‌ها، از ضریب توافق استفاده گردید. ضریب همبستگی ۰/۸۲ و ضریب توافق ۰/۷۸ محاسبه گردید که نشان از پایایی بالای ابزارهای تحقیق دارد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که ۶۰/۵۳ درصد کل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی ایران به مؤلفه‌های کفایت اجتماعی پرداخته‌اند که این نسبت خوبی است، اما نقطه ضعف موجود در عدم توازن بین میزان تأکید بر چهار مهارت کفایت اجتماعی است که البته این مسئله در تک‌تک کتاب‌های درسی نیز وجود دارد، بدین‌گونه که در کل محتوای کتاب‌ها، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی، و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی بوده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی، علوم تجربی، کفایت اجتماعی.

«کفایت اجتماعی»، که گاهی از آن به «خودتوانمندسازی» تعبیر می‌شود، از سازه‌های مهم در رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گراست و عبارت از قدرت برقراری تعامل اجتماعی یا توانایی عملکرد انسان در اجرای استقلال شخصی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است (جلیلی آبکنار و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۰۵). از نظر اسکالی و هاپسون (۱۹۸۱)، در طی این فرایند، فرد مسئولیت خود و زندگی‌اش را به دست می‌گیرد. آنها معتقدند: فرایند خودتوانمندسازی یک فرایند پویا و در حال رشد است. برای خودتوانمندسازی بیشتر، هر فرد به آگاهی، داشتن اهداف مشخص، ارزش‌ها و اطلاعات نیاز دارد (کازمی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۹۷). کفایت اجتماعی شامل مجموعه مهارت‌هایی است که اکتساب آنها سبب ارتقای آگاهی اجتماعی افراد می‌شود؛ همان آگاهی که بر توانایی درک دیگران و برقراری ارتباط مؤثر با آنها، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، حفظ استقلال شخصی و مدیریت کردن روابط تمرکز می‌کند. به عبارت دیگر، «کفایت اجتماعی» شایستگی و شرایط داشتن مهارت‌های شناختی، اجتماعی، هیجانی و رفتارهایی است که برای رشد سالم و تطابق با محیط اجتماعی ضروری هستند (کوبن، ۱۹۸۰، ص ۵۶).

توسعه کفایت اجتماعی به‌عنوان یکی از بهترین پیش‌بینی‌کننده‌های موفقیت تحصیلی و اجتماعی و انجام رفتار در حال حاضر و آینده در نظر گرفته می‌شود. کفایت اجتماعی دانش‌آموزان را قادر به انتخاب رفتارهای مناسب در زمینه‌های گوناگون برای تفسیر مؤثر نشانه‌های اجتماعی در موقعیت‌های مختلف و پیش‌بینی پیامد رفتارها برای خود و دیگران می‌کند، و همچنین احساس بالارزش بودن و فرصت شرکت در اجتماع را به فرد می‌دهد. کمبود کفایت اجتماعی اصولاً به صورت مشکلات رفتاری بروز می‌کند (راتنان، ۲۰۱۲) و فرد نسبت به فشارهای بیرونی و درونی آسیب‌پذیرتر می‌شود (بتوین، ۲۰۰۲). اصولاً بین سطوح پایین کفایت اجتماعی و افسردگی و مشکلات رفتاری یک ارتباط قوی و مداوم وجود دارد.

آموزش و پرورش به‌عنوان یک سازمان رسمی، بیش از هر چیز وظیفه آماده کردن نسل جدید را برای جامعه امروز بر عهده دارد. از آن‌رو که نظام آموزشی کشورمان متمرکز است، کتاب درسی از مهم‌ترین منابع و مراجع یادگیری است. کتاب درسی از سنتی‌ترین رسانه‌های آموزشی است که از طریق آن، برنامه‌های درسی به صورت کتبی ارائه می‌گردد (کریمزاده، ۱۳۸۷، ص ۱۴۸). کتاب یکی از مهم‌ترین منابع و مراجع یادگیری دانش‌آموزان در هر نظام آموزشی است. در ایران نیز یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را در برنامه‌های درسی ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، در ایران پیشرفت‌های آموزشی در چارچوب کتاب درسی صورت می‌گیرد و بیشترین فعالیت‌ها و تجربه‌های آموزشی دانش‌آموزان و معلمان حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود. این واقعیت موجب شده است که صاحب‌نظران و پژوهشگران محتوای دوره‌های تحصیلی را با توجه به نیازهای فراگیران بررسی و تحلیل کنند. این بررسی‌ها و تحلیل‌ها به برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تهیه و تدوین و یا انتخاب کتاب درسی، برای دوره‌های تحصیلی و از جمله در زمینه کتاب‌های دوره ابتدایی، که موضوع بحث این پژوهش است،

تصمیم‌های صحیحی را بگیرند. نوعی از تحلیل، که برای برنامه‌ریزان درسی، مؤلفان و تصمیم‌گیرندگان برنامه‌های درسی دوره‌های ابتدایی بسیار مفید و ضروری است، تحلیل محتواست؛ یعنی نوعی از تحلیل که کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، انگیزه‌ها، نیازها، نگرش‌ها و تمام اجزای مطرح شده در محتوای آموزشی و پرورشی کتاب‌ها از لحاظ علمی و عملی بررسی و با اهداف برنامه‌های درسی دوره ابتدایی مقایسه شوند. در این پژوهش، محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی به لحاظ پرداختن به کفایت اجتماعی و مؤلفه‌های آن بررسی و تحلیل شده است.

پیشینه پژوهش

واحدی (۱۳۸۵) بیان کرد: آموزش مثبت‌اندیشی به منظور بالا بردن سطح کفایت اجتماعی کودکان و نوجوانان منجر به تقویت و بهبود ارتباط مثبت آنان با خود، دیگران، زندگی، و افزایش عزت نفس و موفقیت تحصیلی می‌گردد (نادری، ۱۳۸۷، ص ۴۷). نتایج تحقیقات مؤید آن است که آموزش کفایت اجتماعی در کاهش پرخاشگری و ارتقای توانمندی‌های فردی- اجتماعی و سلامت عمومی فراگیران تأثیرگذار است (یاراحمدیان، ۱۳۹۱). کفایت اجتماعی می‌تواند بر بهبود عملکرد رفتاری کودکان دارای ناتوانی یادگیری تأثیرگذار باشد (رکنی، ارجمندیا و فتح‌آبادی، ۱۳۹۴). اثربخش بودن آموزش کفایت اجتماعی بر بهبود رشد و مهارت‌های اجتماعی دختران کم‌توان ذهنی را بیان داشته‌اند. نتایج سایر تحقیقات مؤید آن است که می‌توان از طریق آموزش، سطح کفایت اجتماعی کودکان را ارتقا داد که از این میان، می‌توان به نتیجه تحقیق بیرامی و مرادی (۱۳۸۵) اشاره کرد. این محققان در یافته‌های تحقیق خود، عنوان کردند که آموزش مهارت‌های اجتماعی منجر به ارتقای کفایت اجتماعی فراگیران می‌شود.

کیم (۲۰۱۰) در پژوهشی نشان داد که توسعه کفایت اجتماعی یکی از بهترین پیش‌بینی‌کننده‌های موفقیت تحصیلی، اجتماعی و انجام رفتار در حال حاضر و آینده است. ویستینگ‌ای (۲۰۱۲) نیز در پژوهشی این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که کفایت اجتماعی دانش‌آموزان را قادر به پیش‌بینی پیامد رفتارهای خود و دیگران می‌کند و همچنین احساس باارزش بودن و فرصت شرکت در اجتماع را به فرد می‌دهد. چیونگ (۲۰۱۰) در پژوهش خود، بیان داشت که کفایت اجتماعی پایه و اساسی برای گسترش طیفی از پیامدهای مطلوب، از قبیل اعتماد به نفس، رفاه اجتماعی، کیفیت دوستی، مسئولیت‌پذیری جنسی و پذیرش توسط همسالان و شایستگی‌های کاری است.

روگ (۲۰۰۰) نیز در پژوهش خود، توانمندی‌های کودکان دوره ابتدایی در یادگیری مهارت‌های کفایت اجتماعی را بررسی کرد. نتایج این تحقیق نشان داد که دانش‌آموزان دوره ابتدایی به لحاظ شناختی، مستعد هستند و بر اساس رده سنی، توانایی دریافت دانش شناختی متناسب خود را دارند.

ویژگی‌های رشدی کودکان

از جمله ویژگی‌های کودکان بین سنین ۶ تا ۱۲ سالگی آن است که نیروی جامعه‌پذیری و مهار هیجان‌ها در آنها به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش می‌یابد. کودک در این دوره از رشد ذهنی سریعی برخوردار است و به تدریج، با

آموزش، خواندن و نوشتن و حساب کردن را فراگرفته، به جهان وسیع‌تری گام می‌گذارد. در نتیجه، افراد بیشتری وارد زندگی او می‌شوند. در این مرحله، وجود کودکان دیگر و همکلاسی‌هایش از اهمیت فراوانی برخوردار است. آرامش روانی او هنگامی تأمین می‌شود که افراد گروه او را پذیرفته باشند و بتوانند به طرز صحیحی با آنها ارتباط برقرار کنند. او سعی می‌کند وقت بیشتری را با آنها سپری کند. بازی با همسالان اهمیت خاصی دارد و شخصیت وی در ارتباط با دیگران شکل می‌گیرد. اگر او بتواند به شکل صحیحی با افراد ارتباط برقرار کند روابط اجتماعی‌اش توسعه می‌یابد، با دنیای محسوسات بیشتر رابطه برقرار می‌کند و ادراکش از مسائل اجتماعی و ملموس عمیق‌تر می‌شود (پارسا، ۱۳۷۶، ص ۲۱۰). بر اساس مطالب گفته شده، در اوایل دوره دبستان، آموزش مهارت‌های ارتباطی از اهمیت بیشتری برخوردار است. در سنین دوره دوم رشد شناختی آهنگ رشد عقلی و اندیشه و استدلال از مراحل پیشین عمیق‌تر و سریع‌تر می‌شود و کودک می‌تواند جزئیات و ویژگی‌های مفاهیم و اشیا را درک کند. در این سال‌ها، وی به درک بهتر و بارزتری از علت و معلول مسائل دست می‌یابد و مفهوم زمان را عمیق‌تر درک می‌کند. در این زمان هرچه کودک با راهنمایی و آموزش و با پدیده‌ها آشنایی بیشتری پیدا کند، می‌تواند عملکرد آگاهانه‌تر داشته باشد و با تشکیل فرضیات، به پیش‌بینی عملکرد خود و دیگران بپردازد و با استفاده از این عملکرد، کارها را به‌خوبی انجام داده، و از اشتباه خود بکاهد (منصور، ۱۳۹۰، ص ۲۰۰). بنابراین، در پایه دوم ابتدایی، آموزش مهارت‌های شناختی می‌تواند آغاز شود و به شکل ماریپچی ادامه یابد و متناسب با رشد ذهنی دانش‌آموزان (بر اساس نظریه پیاژه) گسترده‌تر و عمیق‌تر شود؛ یعنی از آموزش مهارت‌های یادگیری و دانش اجتماعی آغاز شود و با آموزش مهارت‌های پردازش اطلاعات و تصمیم‌گیری ادامه یابد. کودکان هر قدر بزرگ‌تر می‌شوند، و بر اثر تجربه به پختگی می‌رسند یاد می‌گیرند که واکنش‌های عاطفی خود را از این نظر رشدیافته‌تر و پخته‌تر کنند تا نزد گروه همسالان و نیز بزرگسالان رشد بیشتری نشان دهند. در این دوره، واکنش‌های عاطفی کودکان بیشتر جنبه‌های انسانی و روانی دارد. همچنین در این دوره، واکنش‌های عاطفی کودکان بیشتر جنبه اختصاصی پیدا می‌کند و کودک درصد است بیشتر به موقعیت‌های معین و مشخص پاسخ عاطفی بدهد (سیف، ۱۳۷۴، ص ۳۲۱). افزایش سریع خودگردانی هیجانی در اواسط دوره کودکی روی می‌دهد. کودک یاد می‌گیرد که چگونه واکنش‌های عاطفی و هیجانی خود را کنترل کند. کودکان در این دوره، به‌زودی درمی‌یابند که ابراز واکنش‌های عاطفی مانند ترس یا حسادت‌های بچه‌گانه آنها را در نزد گروه همسالان به‌عنوان یک کودک ضعیف و کوچک نشان می‌دهد و از نظر آنها، این گونه واکنش‌ها قابل قبول و پسندیده نیست، بنابراین، سعی بسیار می‌کنند که به تدریج، این قبیل واکنش‌های عاطفی کودکان را کنترل کنند و از نظر دیگران مخفی سازند (همان).

افزایش آگاهی هیجانی، مانند آگاهی از خویشتن، به وسیله رشد شناختی و تجربیات اجتماعی، به‌ویژه حساسیت بزرگسالان نسبت به احساس‌های کودکان و علاقه به بحث کردن درباره هیجان‌ها، تقویت می‌شود. این عوامل با یکدیگر، همدلی را افزایش می‌دهند که در اواسط کودکی به رفتار نوع‌دوستانه کمک می‌کند (برگ، ۱۳۸۶،

ص ۴۵۰). بنابراین، آموزش مهارت‌های کنترل هیجان‌ها و برخورد صحیح با مسائل هیجانی در این دوره، از اهمیت خاصی برخوردار است. کودکان در پایان دوره دبستان میل زیادی به تعلق گروهی دارند. آنها با همدیگر، ارزش‌ها و معیارهای منحصر به فردی را برای رفتار تعیین می‌کنند. ساختار شخصیت آنها شکل می‌گیرد و نوعی ساختار اجتماعی نیز برای رهبران و پیروان به وجود می‌آورد که تضمین می‌کند اهداف گروه برآورده خواهد شد. زمانی که این ویژگی‌ها وجود داشته باشد گروه همسالان شکل گرفته است. روابط دوستانه کودکان دبستانی بیشتر گزینشی است و معمولاً یکی از آنها را بهترین دوست خود می‌داند (همان، ص ۴۵۶). تجارب منفی در این سن ممکن است به کم شدن عزت نفس و احساس بی‌کفایتی بینجامد. همچنین ممکن است در توانایی یادگیری کودک تأثیر بگذارد (رام و راس، ۲۰۰۱، ص ۱۷۱۲). در اواخر دوره دبستان، آموزش مهارت‌های انگیزشی به کودکان برای بالا بردن حس کارآمدی و اثربخشی در اجتماع ضروری است.

در سال‌های اخیر، تحولات اساسی در برنامه‌های علمی و آموزشی کشور ایران رخ داده است. این تحولات در اسنادی همچون نقشه‌های جامع علمی کشور و سند چشم‌انداز بیست ساله - سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی تدوین شده‌اند. در سند تحول بنیادین آمده است: تربیت در مدرسه باید بر اساس ابعاد و ساحت‌های وجودی متربیان سازمان یابد. یکی از این ساحت‌ها، ساحت اجتماعی - سیاسی است (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰) و همچنین در سند برنامه درسی ملی، در الگوی هدف‌گذاری، از چهار عرصه‌ای که اهداف تربیت با توجه به آنها قابل تبیین است، یک عرصه مربوط به ارتباط تربی با خلق (خانواده، همسایگان، جامعه محلی، جامعه ملی، جامعه اسلامی و جامعه جهانی، اعم از دوست و دشمن) است (همان، ۱۳۹۱).

اسلام و مهارت‌های اجتماعی

قرآن و متون اسلامی نیز بر اهمیت و تأثیر مهارت‌های اجتماعی تأکید می‌کنند. از جمله مهارت‌های اجتماعی تأکید شده عبارت‌اند از:

۱. مشورت کردن: در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران، خداوند به پیامبر اکرم ﷺ دستور می‌دهد در امور، با مسلمانان مشورت کند، و آن را از رموز پیروزی و موفقیت آن حضرت می‌داند: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ». به سبب رحمت الهی، در برابر مؤمنان نرم شدی، و اگر خشن و سنگ‌دل بودی از اطرافت پراکنده می‌شدند. پس آنان را ببخش و برای آنها آموزش بطلب و در کارها با آنان مشورت کن. اما هنگامی که تصمیم گرفتی بر خدا توکل نما.

۲. مشورت: پیامبر اکرم ﷺ: «المُشَاوَرَةُ حِصْنٌ مِنَ النَّدَامَةِ وَأَمْنٌ مِنَ الْمَلَامَةِ»؛ مشورت دژی در مقابل پشیمانی و مایه ایمنی از سرزنش است (الآبی، ۱۴۲۴ق، ج ۱، ص ۱۸۳).

امام علی علیه السلام: «سَتَشِيرُ عَدُوَّكَ الْعَاقِلُ وَأَحْذَرُ رَأْيَ صَدِيقِكَ الْجَاهِلِ»؛ با دشمن خردمندت مشورت کن، ولی از رأی دوست نادان خود بیمناک باش (تمیمی آمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۶۹۴).

امام صادق علیه السلام: «لَا تَكُونَنَّ أَوَّلَ مُشْبِرٍ وَإِيَّاكَ وَ الرَّأْيَ الْفَطِيرَ»؛ در مشورت نخستین کس مباش که نظر می‌دهد، و از اظهار نظر ناپخته بپرهیز (همان، ص ۲۴۷۱).

۳. برقراری ارتباط: حضرت محمد صلی الله علیه و آله: «صلوا ارحامکم فی الدنیا ولو سلام»؛ در دنیا صلۀ ارحام کنید، اگرچه فقط سلام باشد (شریفی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۷۶). کارهایی از قبیل صلۀ رحم و احسان به دیگران، اصولی برای برقراری ارتباط هستند و با به کار بستن این اصول، می‌توان به ارتباطی سازنده و مفید دست پیدا کرد. قرآن در آیاتش، به دوری از قطع رحم و بداخلاقی در روابط، و عطوفت و خوش‌زبانی در ارتباطات سفارش کرده است. آیه ۲۰۰ سوره آل عمران می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید شکیبا باشید و دیگران را به شکیبایی فراخوانید و رابطه خوب برقرار کنید و تقوا پیشه کنید، تا شاید رستگار شوید.

۴. تفکر: آیات ذیل به این موضوع اشاره کرده‌اند:
«وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (جاثیه: ۱۳)؛ و همه آنچه را در آسمان‌ها و آنچه را در زمین است برای شما مسخر گردانید. قطعاً در این نشانه‌ای است برای گروهی که فکر می‌کنند.

«وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ» (جاثیه: ۴)؛ و نیز در آفرینش شما و جنبندگانی که در سراسر زمین پراکنده ساخته، نشانه‌هایی است برای جمعیتی که اهل یقینند.
«أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ» (اعراف: ۱۵۸)؛ چرا در ملکوت آسمان‌ها و زمین و هر چه خدا آفریده نمی‌نگرند و نمی‌اندیشند که شاید اجلشان نزدیک شده باشد. راستی، پس از قرآن کدام سخن را باور می‌کنند؟

همچنین حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «فكرة ساعة خير من عبادة ستين سنة»؛ ساعتی اندیشیدن بهتر از شصت سال عبادت کردن است (پاینده، بی‌تا، ص ۴۲۲).

۵. مقابله با استرس: به آیات ذیل دقت کنید:
«الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸)؛ همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌یابد. آگاه باشید که دل‌ها تنها به یاد خدا آرام می‌گردد.

«اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» (زمر: ۲۳)؛ خداوند بهترین سخن را نازل کرده؛ کتابی که آیاتش همانند یکدیگر است. آیاتی مکرر دارد و از شنیدن آیاتش، لرزه بر اندام کسانی می‌افتد که از پروردگارشان می‌ترسند. سپس برون و درونشان نرم و متوجه ذکر خدا می‌شود. این هدایت الهی است که هر کس را بخواهد با آن راهنمایی می‌کند. و هر کس را خداوند گمراه سازد، راهنمایی برای او نخواهد بود.

۶. مسئولیت‌پذیری: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «آگاه باشید که همه شما در برابر تعهدات خود مسئول هستید و در مقابل مسئولیتی که دارید در برابر دیگران متعهد هستید» (جوادی آملی، ۱۳۹۲، ص ۴۳۵).

امام سجاد علیه السلام هم می‌فرمایند: «بدان که خدای عزوجل را بر تو حقوقی است که در هر جنبشی که از تو سر می‌زند و هر آرامشی که داشته باشی و یا در هر حالی که باشی یا در هر منزلی که فرود آیی یا در هر عضوی که بگردانی یا در هر ابزاری که در آن تصرف کنی، آن حقوق اطراف تو را فراگرفته است» (صدوق، بی‌تا، ص ۶۷۴).

خداوند می‌فرماید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» (اسراء: ۱۷)؛ از آنچه نمی‌دانی پیروی نکن؛ چراکه گوش و چشم و دل‌ها همه مسئولند.

۷. تصمیم‌گیری: در خصوص این مهارت، قرآن کریم تأکید می‌فرماید که قبل از هر تصمیم‌گیری، باید با افراد آگاه مشورت کرد و هرگونه تصمیم‌گیری باید پس از مشاوره انجام پذیرد. سپس از بین آراء مشاوران، باید بهترین راه‌حل را برگزید. خدای متعال در سوره نمل، آیه ۳۲ پس از آن به داستان ملکه سبا اشاره می‌کند، از قول او می‌فرماید: آن زن گفت: ای بزرگان (مشاوران)، در کار من نظر بدهید که تا شما حاضر نباشید من هیچ کاری را فیصله نتوانم داد. در جای دیگر، قرآن کریم قلب را مرکز تصمیم‌گیری انسان معرفی نموده، می‌فرماید: آنچه را که در دل دارید، خواه آشکارش سازید یا پوشیده‌اش دارید، خداوند شما را بدان بازخواست خواهد کرد (بقره: ۲۸۳).

۸. حل مسئله: از دیدگاه قرآن، مهارت در حل مسائل زندگی زمانی حاصل می‌شود که انسان مراحل ایمان، تقوا و بندگی خالصانه خداوند را طی کرده باشد؛ نه در بعد زمان، بلکه به لحاظ ارتباط قلبی با خداوند و کمک گرفتن از او و عمل به دستورات او. در این حال است که خداوند درهای حکمت را به روی بندگان خالص خویش می‌گشاید و او را در حل مسائل متعدد زندگی یاری می‌کند. پس احسان و پرهیزگاری زمینه‌ساز حل تمام مسائل زندگی است. در آیه ۲۶۱ سوره بقره می‌فرماید: «به هر که بخواهد حکمت (مهارت حل مسئله) عطا می‌کند و به هر که حکمت عطا شد نیکی فراوان داده شده است و جز خردمندان پند نپذیرند».

مطالب بیان شده دال بر اهمیت رشد اجتماعی و ایجاد سواد و کفایت اجتماعی در فراگیران است؛ رشدی که می‌بایست برنامه‌های درسی به تحقق آن کمک کنند. بدین‌رو، با توجه به اینکه درس «علوم تجربی» نسبت به سایر دروس رسالت ویژه‌ای برای تحقق این هدف دارد و با توجه به تغییر محتوای کتاب‌های درسی در سال‌های اخیر، این سؤال مطرح می‌گردد که تا چه حد در محتوای کتاب‌های درسی **علوم تجربی** دوره ابتدایی بر کفایت اجتماعی و مؤلفه‌های آن تأکید شده است؟ این سؤالی است که تحقیق حاضر به منظور پاسخ‌گویی به آن طراحی و اجرا شده است. برای پاسخ‌گویی به این سؤال پژوهشی، پنج پرسش پژوهشی جزئی نیز مطرح گردید که سؤال اول مقوله‌هایی از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی را که متناسب با نیاز و توان دانش‌آموزان این دوره سنی و اهداف این دوره باشد، تعیین و پی‌گیری می‌کرد، و سؤالات بعدی میزان تأکید بر این مقوله‌ها را بر اساس مؤلفه‌های کفایت اجتماعی در محتوای کتاب‌های درسی **علوم تجربی** جست‌وجو می‌نمود.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش «ترکیبی» (توصیفی-پیمایشی و تحلیل محتوای کیفی و کمی) انتخاب گردید. به منظور پاسخ‌گویی به سؤال اول پژوهش مبنی بر تعیین مقوله‌هایی از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی، که آموزش آنها در حد توان فراگیران دوره ابتدایی و نیاز آنها باشد، از نظر متخصصان تعلیم و تربیت بهره‌گیری شد. به منظور ارزیابی محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی بر اساس میزان تأکید بر این مقوله‌ها، ابتدا از روش «تحلیل محتوای کیفی» و سپس «کمی» بهره گرفته شد. «کیفی» بدان لحاظ که با خواندن تک‌تک جملات متن، این مسئله شناسایی شد که این جمله دانش‌آموز را به سمت کدام‌یک از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی رهنمون می‌شود، و بعد از مشخص کردن جملاتی از این حیث، تعداد جملات قرار گرفته در هر طبقه شمارش گردید، و سرانجام، با کمک فراوانی و درصد وضعیت محتوای کتاب‌های تازه‌تألیف علوم تجربی در ارتباط با میزان تأکید بر مؤلفه‌های کفایت اجتماعی توصیف شد.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری تحقیق در ارتباط با سؤال اول تحقیق، همهٔ استادان رشته‌های برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ریزی آموزشی و روان‌شناسی تربیتی و جامعه‌شناسی استان مرکزی، جمعاً ۱۵۰ تن بودند که به سبب حجم کم جامعه، تمام افراد در تحقیق مشارکت داده شدند. روش نمونه‌گیری در این بخش، کار «تمام‌شماری» بود. جامعه آماری تحقیق در ارتباط با سایر پرسش‌های تحقیق، محتوای کتاب‌های «علوم تجربی» دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۴-۹۵ شامل ۶ جلد کتاب بود که همه تحلیل گردید. بنابراین، حجم جامعه و نمونه با یکدیگر برابر و روش نمونه‌گیری «سرشماری» بود.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها

ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسش‌نامه و سیاههٔ ثبت داده‌ها بود. روایی ابزارها از طریق مراجعه به خبرگان ارزیابی و تأیید شد و برای آزمون پایایی ابزارها، برای پرسش‌نامه از «آزمون همبستگی» بهره گرفته شد، و به منظور سنجش پایایی سیاههٔ ثبت داده‌ها، از ضریب توافق استفاده گردید. ضریب همبستگی $0/82$ و ضریب توافق $0/78$ محاسبه گردید که نشان از پایایی بالای ابزارهای تحقیق دارد.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روش کمی و کیفی به صورت تلفیقی استفاده شده است. در بخش روش تحقیق توصیفی، از شاخص‌های آمار توصیفی مانند فراوانی، درصد و ضریب بار عاملی استفاده شده است؛ بدین صورت که ابتدا برای اطمینان یافتن از امکان به‌کارگیری فن تحلیل عاملی در این تحقیق، از دو آزمون بارتلت و آزمون کایزر-مایر-اولکین (KMO) استفاده شد. در بخش «تحلیل محتوا»، پس از تحلیل محتوای کیفی قیاسی، متن کتاب‌های درسی و کدگذاری، در نهایت، فراوانی و درصد فراوانی واحدهای ثبت (جملات) بر اساس مؤلفه‌های کفایت اجتماعی مشخص و در جداول مخصوص سیاهه‌ها گزارش گردید.

یافته‌های پژوهش

۱. خرده مؤلفه‌های کفایت اجتماعی متناسب با نیاز و توان دانش‌آموزان دوره ابتدایی، به تفکیک مؤلفه‌های شناختی، رفتاری، هیجانی و انگیزشی کدامند؟

برای پاسخ به این سؤال پژوهش، به منظور بررسی پیش فرض کروییت (بررسی ماتریس ضرایب همبستگی بین متغیرها در جامعه)، آزمون «کروییت بارتلت» (۱۹۵۰) استفاده شد. همچنین برای بررسی کفایت نمونه و مناسب بودن داده‌های جمع‌آوری شده برای تحلیل عاملی، از آزمون «کایزر مایر» (۱۹۶۱) یا KMO استفاده شد که نتایج آن در جدول شماره (۱) آمده است.

جدول (۱): آزمون کروییت بارتلت و کمو (KMO)

آزمون کروییت بارتلت			آزمون کمو
P	درجه آزادی	خی ۲	کفایت نمونه
۰/۰۰۰	۱۰۵	۲۰۹/۶	۰/۷۵۷

همان‌گونه که داده‌های درج شده در جدول (۱) نشان می‌دهد، مقدار KMO برابر ۰/۷۵۷ و آزمون بارتلت معنادار است. بنابراین، با توجه به کفایت نمونه‌برداری و معناداری آزمون بارتلت، ماتریس همبستگی برای تحلیل عاملی مناسب است.

جدول (۲): نتایج تحلیل عاملی در انتخاب و تأیید عوامل کفایت اجتماعی

مؤلفه	ردیف	عوامل کفایت اجتماعی	ضریب عاملی
مهارت‌های شناختی	۱	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۰/۸۵۸
	۲	مهارت پردازش اطلاعات	۰/۸۴۹
	۳	مهارت تصمیم‌گیری	۰/۸۵۹
	۴	نگرش‌ها، طرحواره‌ها و باورها	۰/۸۵۰
مهارت‌های رفتاری	۵	جرئت‌مندی	۰/۸۸۶
	۶	توانایی گفت‌گو با دیگران	۰/۸۰۰
	۷	کمک گرفتن و کمک کردن به دیگران	۰/۶۹۴
	۸	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	۰/۸۹۱
مهارت‌های هیجانی	۹	کنترل هیجان‌ها	۰/۸۲۱
	۱۰	توانایی همدلی با دیگران	۰/۸۰۹
مهارت‌های انگیزشی	۱۱	عفو و گذشت نسبت به دیگران	۰/۷۵۴
	۱۲	پای‌بندی به ارزش‌ها	۰/۸۳۸
	۱۳	احساس کارآمدی	۰/۷۹۸

همان‌گونه که نتایج حاصل از تحلیل عاملی درج شده در جدول (۲) نشان می‌دهد، تعداد عامل‌ها از ۱۵ به ۱۳ تقلیل پیدا کرده است؛ بدین‌گونه که یکی از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی حذف گردید (پذیرش شکست یا موفقیت) و دو نمونه در یکدیگر ادغام شدند (کمک از دیگران و کمک به دیگران)؛ زیرا بار عاملی آنها تقریباً مساوی بود و مابقی در فهرست ابقا گردید.

۲. تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه اول ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۳): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه اول بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلنر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۵۱	۱۵/۴	۱۲۵	۳۷/۹
	مهارت پردازش اطلاعات	۳۰	۹/۱		
	مهارت تصمیم‌گیری	۲۲	۶/۷		
	نگرشی‌ها و باورها	۲۲	۶/۷		
مهارت‌های رفتاری	جرئت‌مندی	۴	۱/۲	۲۰	۶
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	۷	۲/۱		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	۶	۱/۸		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	۳	۰/۹		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	۴	۱/۲	۹	۲/۷
	توانایی همدلی با دیگران	۵	۱/۵		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	-	-	۹	۲/۷
	پای‌بندی به ارزش‌ها	-	-		
	احساس کارآمدی	۹	۲/۷		
کفایت	کفایت	-	-	۱۶۳	۴۹/۳
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۱۶۹	۵۰/۷
کل واحدها	-	-	-	۳۳۲	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۳) در پاسخ به این سؤال پژوهشی می‌توان گفت: از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب علوم تجربی پایه اول مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۱۲۵ و بعد از آن بیشترین تأکید بر مهارت‌های رفتاری با فراوانی ۲۰ و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی با فراوانی ۹ بوده است.

۳. میزان تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه دوم ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۴): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه دوم بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلتر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۴۸	۱۶	۵۳	۱۷/۸
	مهارت پردازش اطلاعات	۱	۰/۴		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرش‌ها و باورها	۴	۱/۴		
مهارت‌های رفتاری	جرئت‌مندی	-	-	۳۹	۱۳
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	۲۴	۸		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	۱۵	۵		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	۲	۰/۷	۵	۱/۷
	توانایی همدلی با دیگران	۳	۱		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۱۷	۵/۷	۱۷	۵/۷
	پای‌بندی به ارزش‌ها	-	-		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۱۱۴	۳۸/۲
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۱۸۶	۶۱/۸
کل واحدها	-	-	-	۳۰۰	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۴) در پاسخ به این سؤال پژوهشی، می‌توان گفت که از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب *علوم تجربی* پایه دوم مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۵۳ و بعد از آن بیشترین تأکید بر مهارت‌های رفتاری با فراوانی ۳۹ و بعد مهارت‌های انگیزشی با فراوانی ۱۷ بعد از مهارت‌های رفتاری قرار دارد و مهارت‌های هیجانی با فراوانی ۵ کمترین تأکید را داشته است.

۴. میزان تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های درسی *علوم تجربی* پایه سوم ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۵): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه سوم بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلتر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۱۹۴	۶۱/۶	۱۹۷	۶۲/۸
	مهارت پردازش اطلاعات	۳	۱/۲		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرش‌ها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرئت‌مندی	-	-	۲۳	۷/۵
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	۲۳	۷/۵		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		

تحلیل محتوای کتاب‌های جدیدالتألیف «علوم تجربی» دوره ابتدایی ایران ۱۰۵

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-	-	-
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۸	۲/۷	۸	۲/۷
	پای‌بندی به ارزش‌ها	-	-	-	-
	احساس کارآمدی	-	-	-	-
کفایت	کفایت	-	-	۲۲۸	۷۳
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۸۸	۲۷
کل واحدها	-	-	-	۳۱۶	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۵)، در پاسخ به این سؤال پژوهشی، می‌توان گفت: از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب علوم تجربی پایه سوم مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۱۹۷ و بعد از آن مهارت‌های رفتاری با فراوانی ۲۳ و مهارت‌های انگیزشی با فراوانی ۸ بعد از مهارت‌های رفتاری قرار دارند و به مهارت‌های هیجانی اشاره‌ای نشده است.

۵. میزان تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه چهارم ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۶): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه چهارم بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلنر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۲۰۷	۷۱/۸	۲۰۹	۷۲/۴
	مهارت پردازش اطلاعات	۲	۰/۶		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرش‌ها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرب‌مندی	-	-	۳	۰/۹
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	۳	۰/۹		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	-	-	-	-
	پای‌بندی به ارزش‌ها	-	-		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۲۱۲	۷۳/۳
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۷۶	۲۶/۷
کل واحدها	-	-	-	۲۸۸	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۶)، در پاسخ به این سؤال پژوهشی می‌توان گفت: از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب *علوم تجربی* پایه چهارم مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۲۰۹، بیشترین تأکید و بعد از آن بر مهارت‌های رفتاری با فراوانی ۳ بوده و بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی تأکیدی نشده است.

۶. میزان تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های *علوم تجربی* پایه پنجم ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۷): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه پنجم بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلنر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۲۰۸	۷۲/۲	۲۰۸	۷۲/۲
	مهارت پردازش اطلاعات	-	-		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرش‌ها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرئت‌مندی	-	-	-	-
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	-	-		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۲	۰/۸	۴	۱/۶
	پای‌بندی به ارزش‌ها	۲	۰/۸		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۲۱۲	۷۴/۳
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۷۴	۲۵/۷
کل واحدها	-	-	-	۲۸۶	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۷)، در پاسخ به این سؤال پژوهشی می‌توان گفت: از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب *علوم تجربی* پایه پنجم مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۲۰۸ و بعد از آن مهارت‌های انگیزشی با فراوانی ۴ قرار دارد، و بر مهارت‌های رفتاری و هیجانی تأکیدی نشده است.

۷. میزان تأکید بر مهارت‌های «کفایت اجتماعی» در کتاب‌های درسی *علوم تجربی* پایه ششم ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۸): سیاهه فراوانی و درصد تحلیل محتوای کتاب درسی «علوم تجربی» پایه ششم بر اساس الگوی «کفایت اجتماعی» فلنر

مهارت‌ها	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۱۲۹	۴۱/۷	۱۵۹	۵۱/۳
	مهارت پردازش اطلاعات	۳۰	۹/۶		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرش‌ها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرئت‌مندی	-	-	۱۳	۳/۹
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفت‌وگو با دیگران	۱۳	۳/۹		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجان‌ها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۷	۲/۱	۸	۲/۴
	پای‌بندی به ارزش‌ها	۱	۰/۳		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۱۸۰	۵۷/۶
غیر کفایت	غیر کفایت	-	-	۱۳۰	۴۲/۴
کل واحدها	-	-	-	۳۱۰	۱۰۰

با توجه به داده‌های درج شده در جدول (۸)، در پاسخ به این سؤال پژوهشی، می‌توان گفت که از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های کتاب علوم تجربی پایه ششم مرتبط با مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»، بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی ۱۵۹ و بعد از آن مهارت‌های رفتاری با فراوانی ۱۳ بوده است. مهارت‌های انگیزشی با فراوانی ۸ بعد از مهارت‌های رفتاری قرار دارند. بر مهارت‌های هیجانی تأکیدی نشده است.

پرسش کلی پژوهش

میزان تأکید بر مؤلفه‌های کفایت اجتماعی در محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول (۹): میزان فراوانی و درصد محتوای مرتبط و غیرمرتبط با «کفایت اجتماعی» در محتوای کتاب‌های درسی «علوم تجربی»

محتوای کتاب درسی علوم تجربی	پایه اول		پایه دوم		پایه سوم		پایه چهارم		پایه پنجم		پایه ششم		کل
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
تأکید بر کفایت اجتماعی	۱۶۳	۴۹/۳	۱۱۴	۳۸/۲	۲۲۸	۷۳	۲۱۲	۷۳/۳	۲۱۲	۷۴/۳	۱۸۰	۵۷/۶	۶۰/۵۳
عدم تأکید بر کفایت اجتماعی	۱۶۹	۵۰/۷	۱۸۶	۶۱/۸	۸۸	۲۷	۷۶	۲۶/۷	۲۵/۷	۱۳۰	۴۲/۴	۷۳۳	۳۹/۴۷
کل	۳۳۲	۱۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۳۱۶	۱۰۰	۲۸۸	۱۰۰	۲۸۶	۱۰۰	۳۱۰	۱۰۰	۱۸۳۳

جدول (۱۰): میزان درصد تأکید محتوای درسی «علوم تجربی» دوره ابتدایی بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی»

	مهارت شناختی		مهارت رفتاری		مهارت هیجانی		مهارت انگیزشی		کفایت	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
اول	۱۲۵	۷۶/۷	۲۰	۱۲/۳	۹	۵/۵۲	۹	۵/۵۲	۱۶۳	۱۰۰
دوم	۵۳	۴۶/۵	۳۹	۳۴/۲	۵	۴/۳۸	۱۷	۱۴/۹	۱۱۴	۱۰۰
سوم	۱۹۷	۸۵/۴	۲۳	۱۰/۱	-	-	۸	۳/۵۰	۲۲۸	۱۰۰
چهارم	۲۰۹	۹۸/۶	۳	۱/۵	-	-	-	-	۲۱۲	۱۰۰
پنجم	۲۰۸	۹۸/۱	-	-	-	-	۴	۱/۸۹	۲۱۲	۱۰۰
ششم	۱۵۹	۸۸/۳	۱۳	۷/۲۲	-	-	۸	۴/۴۴	۱۸۰	۱۰۰
کل	۹۵۱	۸۵/۷۵	۹۸	۸/۸۴	۱۴	۱/۲۶	۴۶	۴/۱۴	۱۱۰۹	۱۰۰

همان‌گونه که داده‌های درج شده در جدول شماره ۹ و ۱۰ نشان می‌دهد، در پاسخ به پرسش کلی تحقیق، می‌توان گفت: از مجموع بندها، تصاویر و تمرین‌های تشکیل دهنده محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی ایران (۱۸۳۲ واحد)، ۶۰/۵۳ درصد مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» تأکید کرده و ۳۹/۴۷ درصد با آن بی‌ارتباط هستند. روند میزان تأکید بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» از پایه اول به سمت پایه دوم کاهش یافته و از سوم به سمت ششم سیر صعودی داشته است، به گونه‌ای که از مجموع محتوای کتاب علوم تجربی پایه اول ۴۹/۳ درصد، پایه دوم ۳۸/۲ درصد، پایه سوم ۷۳ درصد، پایه چهارم ۷۳/۳ درصد، پایه پنجم ۷۴/۳ درصد و پایه ششم ۵۷/۶ درصد به

مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» پرداخته‌اند. همچنین در ارتباط با میزان تأکید بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» از پایه اول تا ششم نظم منطقی قابل مشاهده نیست. برای مثال، میزان تأکید بر مهارت شناختی از پایه اول به دوم کاهش یافته و از پایه دوم تا پنجم افزایش یافته و در پایه ششم کاهش یافته است، در صورتی که بر اساس نظریات روان‌شناسی، این سیر باید از پایه اول به ششم بر اساس رشد شناختی و ذهنی کودکان افزایش یابد. در پایه اول، بیشترین تأکید بر مؤلفه مهارت شناختی ۷۶/۷ درصد و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی ۵/۵۲ درصد و در پایه دوم بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی ۴۶/۵ درصد و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی ۴/۳۸ درصد و در پایه سوم بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی ۸۵/۴ درصد و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی بوده است. در پایه چهارم بیشترین تأکید بر مهارت شناختی ۹۸/۶ درصد و کمترین تأکید بر مهارت هیجانی و رفتاری و هیجانی شده است. در پایه پنجم، بیشترین تأکید بر مهارت شناختی ۹۸/۱ درصد و کمترین تأکید بر مهارت رفتاری و هیجانی شده است. در پایه ششم، بیشترین تأکید بر مهارت شناختی با ۸۸/۳ درصد و کمترین تأکید بر مهارت هیجانی بوده است.

در مجموع، در کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی ایران، بیشترین تأکید - به ترتیب - بر مهارت شناختی ۸۵/۷۵ درصد، مهارت رفتاری ۸/۸۴ درصد، مهارت انگیزشی ۴/۱۴ درصد و مهارت هیجانی ۱/۲۶ درصد بوده است. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات پیشین همسو هستند؛ از جمله لوپجان (۲۰۰۴) در تحقیق خود، محتوای درسی علوم تجربی دوره ابتدایی را بررسی کرده و میزان تأکید بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» را - به ترتیب - در مهارت شناختی ۳۱ درصد، رفتاری ۲۲/۵ درصد، هیجانی ۹/۶ درصد و انگیزشی ۴/۷ درصد گزارش داده است. رام و راس (۲۰۰۱) پس از مطالعه تحلیل محتوا در برنامه درسی دوره ابتدایی گزارش داده‌اند: میانگین تأکید برنامه‌های درسی بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» - به ترتیب - عبارتند از: مهارت شناختی ۲۲ درصد، رفتاری ۱۷/۹، هیجانی ۱/۳ درصد و انگیزشی ۳/۴ درصد. استاد حسنلو (۱۳۹۱) هم محتوای درسی علوم تجربی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی را بررسی کرده که در یافته‌های تحقیق او آمده است: این دو نوع محتوا در مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» به شرح ذیل تأکید داشته‌اند: مهارت شناختی ۲۹/۵ درصد، رفتاری ۲۱/۷ درصد. او برای دو مهارت دیگر رقمی ذکر نکرده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هر مرحله از رشد انسان با نیازها و توانایی‌های خاصی همراه است. بدین‌روی، در طراحی برنامه‌های درسی، ضمن در نظر گرفتن توان فراگیران در هر مرحله از رشد، باید نیازهای آنها را مبنای کار برنامه‌ریزی قرار داد. در این پژوهش نیز برای سنجش میزان تأکید محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی بر مؤلفه‌های «کفایت اجتماعی» بر اساس الگوی فلتر، ابتدا از متخصصان این سؤال پرسیده شد که با توجه به شناختی که از کودکان در این مرحله از رشد دارند، آموزش کدامیک از این مؤلفه‌ها در حد توان و نیاز فراگیران است؟

تحلیل عاملی به عمل آمده از داده‌های حاصل از پاسخ‌گویی متخصصان به این پرسش پژوهشی، تعداد مؤلفه‌های فلنر را به ۱۳ مؤلفه کاهش داد. بنابراین، محتوای کتاب‌های *علوم تجربی* بر اساس چهار مهارت «شناختی»، «رفتاری»، «انگیزشی» و «هیجانی» و ۱۳ مؤلفه تحلیل گردید. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس این مهارت‌ها در تحقیقات پیشین نیز قابل مشاهده است: روگ، ۲۰۰۰؛ لووچان، ۲۰۰۴؛ قاسمی و قدسیه، ۱۳۹۰؛ و قلتاش، ۱۳۹۱ که همگی نشانگر از وجوب پرداختن به این مهارت‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی است.

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که در محتوای کتاب‌های درسی *علوم تجربی* دوره ابتدایی، بیشترین تأکید بر رشد مهارت‌های شناختی (۹۸/۶ درصد) بوده و به سایر مهارت‌ها کمتر بها داده شده است. این درحالی است که کودک دبستانی از اینکه مبدا مورد توجه و محبت والدین و معلمان و همبازی‌ها قرار نگیرد مضطرب و نگران است. این مسئله نشان می‌دهد که در این دوره باید نسبت به رشد هر چهار مهارت پوشش‌دهنده «کفایت اجتماعی» اهتمام ورزید. با نگاهی به سیر تغییرات میزان تأکید بر این چهار مهارت، در طول پایه‌ها، نظم منطقی به چشم نمی‌خورد. این نشانگر آن است که در این زمینه برنامه‌ریزی از قبل مد نظر نبوده است، با وجود اینکه متخصصان معتقدند: در اواخر دوره دبستان آموزش مهارت‌های انگیزشی به کودکان برای بالا بردن حس کارآمدی و اثربخشی در اجتماع ضروری است. این ضرورت با اضافه شدن پایه ششم به دوره ابتدایی دوچندان شده است. نتایج حاصل از مطالعه حاضر درج شده در جدول شماره (۱۰) نشانگر آن است که میزان توجه به این مهارت در پایه ششم نه تنها نسبت به سایر پایه‌ها بیشتر نشده، بلکه حتی گاهی کمتر شده است. کودکان هر قدر بزرگ‌تر می‌شوند، بر اثر تجربه افزایش آگاهی هیجانی، مانند آگاهی از خوشتن، احساسات و علاقه‌شان به بحث کردن درباره هیجان‌ها تقویت می‌شود. این عوامل همدلی را افزایش می‌دهند که در اواسط کودکی، به رفتار نوع‌دوستانه کمک می‌کند (برگ، ۱۳۸۶، ص ۴۵۰). بنابراین، آموزش مهارت‌های کنترل هیجان و برخورد صحیح با مسائل هیجانی در این دوره، از اهمیت خاصی برخوردار است. این درحالی است که نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی *علوم تجربی* پایه پنجم و ششم ابتدایی کمترین توجه به این مهم شده است.

در ارتباط با مهارت رفتاری، کمترین بی‌توجهی در محتوای کتاب *علوم تجربی* پایه پنجم قابل مشاهده است؛ یعنی سنی که بچه‌ها علاقه زیادی به تعلق گروهی دارند و برای راه‌یابی به گروه، آموزش مهارت‌های رفتاری به ایشان می‌تواند بسیار ثمربخش باشد.

با توجه به آنچه بیان شد، پیشنهاد این پژوهش به برنامه‌ریزان آن است که به‌طور جدی‌تر، به نیاز دانش‌آموزان به «کفایت اجتماعی» بیندیشند و تمام توان خود را در اصلاح محتوای کتاب‌های درسی *علوم تجربی* به کار گیرند.

منابع

- ابن بابویه (صدوق)، بی تا، *خصال*، ترجمه: سیداحمد فهری زنجانی، شیراز، علمیه اسلامیة.
- الآبی، منصورین حسین، ۱۴۲۴ق، *ثر الدر فی المحاضرات*، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- برک، لورا، ۱۳۸۶، *روان‌شناسی رشد از لقا تا کودکی*، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران، ارسباران.
- بیرامی، منصور و علیرضا مرادی، ۱۳۸۵، «تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر کفایت اجتماعی دانش‌آموزان (مدل فلنر)»، *روان‌شناسی دانشگاه تبریز*، ش ۴، ص ۶۷-۴۷.
- پارسا، محمد، ۱۳۷۶، *روان‌شناسی رشد کودک و نوجوان*، تهران، بعثت.
- پاینده، ابوالقاسم، بی تا، *نهج الفصاحه* (مجموعه کلمات قصار حضرت محمد ﷺ)، تهران، جاوید.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۳۸۴، *غرر الحکم و درر الحکم*، ترجمه: سیدجلالدین محدث، تهران، دانشگاه تهران.
- جلیلی آبکنار، سمیه، ۱۳۸۹، «آموزش و مهارت‌های اجتماعی»، *تعلیم و تربیت استثنایی*، ش ۱۰۴، ص ۷۲-۶۶.
- جوادى عاملی، عبدالله، ۱۳۹۲، *مفاتیح الحیات*، قم، اسراء.
- رکنی، پریسا و همکاران، ۱۳۹۴، «بررسی تأثیر آموزش کفایت اجتماعی بر بهبود عملکرد رفتاری کودکان دارای ناتوانی یادگیری»، *کودکان استثنایی*، ش ۵۷، ص ۵۴-۴۳.
- سیف، سوسن، ۱۳۷۴، *روان‌شناسی رشد ۱*، تهران، سمت.
- شریفی، محمود، ۱۳۸۵، *فروع حدیث*، چ سوم، تهران، معروف.
- قاسمی، وحید و نازیلا قدسیه، ۱۳۹۰، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی»، *تعلیم و تربیت*، ش ۱۰۸، ص ۱۳۲-۱۰۹.
- قلناش، عباس، ۱۳۹۱، «تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران از منظر توجه به ویژگی‌های شهروندی»، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ش ۳۵، ص ۱۳۱-۱۱۷.
- کاظمی، رضا و همکاران، ۱۳۹۰، «بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر رفتار سازشی دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی»، *ویژه‌نامه توان‌بخشی*، ش ۵، ص ۳۶-۲۴.
- کریم زاده، منصوره و همکاران، ۱۳۸۷، «تأثیر آموزش مهارت هیجانی اجتماعی در رسیدن این مهارت‌ها»، *علوم رفتاری*، ش ۲، ص ۱۴۹-۱۴۳.
- منصور، محمود، ۱۳۹۰، *روان‌شناسی ژنتیک*، تهران، سمت.
- نادری، فرح و همکاران، ۱۳۸۷، «تأثیر آموزش مهارت زندگی بر اضطراب و ابراز وجود دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستانی بهبهان»، *روان‌شناسی اجتماعی*، ش ۶، ص ۵۳-۴۳.
- واحدی، شهرام، و اسکندر فتحی آذر، ۱۳۸۵، «تأثیر آموزش و کفایت اجتماعی در کاهش پرخاشگری پسران پیش‌دبستان»، *اصول بهداشت روانی*، ش ۳۳ و ۳۱، ص ۱۴۰-۱۳۱.
- وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، تهران، شورای عالی آموزش و پرورش.
- یاراحمدیان، نسرين، ۱۳۹۱، «ارتقای توانمندی فردی- اجتماعی و سلامت عمومی نوجوانان از طریق افزایش کفایت اجتماعی»، *علوم رفتاری*، ش ۶، ص ۲۸۸-۲۷۹.

Betvin GJ, Griffin KW. Life skills training as a primary prevnetion approach for adolescent Carengie council on Adolesent Development.(1989)..turning points:prepring American youth for the 21century New york.Author

Cheung ck,lee ty.Improving social competence throung character education.Evaluation and program planning 2010;33(3):255-63.

- Coyne, Phyllis. (1980). Social Skills Training: A three- pronged Approach for Developmentally Disabled Adolescents and Young Adults. drug abuse and other problem behaviors. International Journal of Emergency Mental Health 2002;4(1):41-8
- Kendall.p.c.and Braswel.L.(1993).cognitive-Behavioral oral therapy for impulsive children(2 ed).Newyourk:Guilford press.
- Kim,J.Cicchetti,D.(20۱۰).Social self-efficacy and Behavior Problems in Maltevedated and normal treated children. Journal of clinical child and Adolescent Psychology.(32).109-120.
- Low,K.W.L.and Chan,A.H.N.(2004).Gender Role stereoty ping in Hongkong's pri mary school chines language subject Text bools.Ajws.10(1):49-69.
- Ram,A;Ross,H.S.(2001).Problen-solving,contention,and struggle child Developtment. (72).1710-1722.
- Rantanen K,E riksson K,Niemine P.social competence in children with epilepsy-areview.Epilepsy&Behavior:E&B.(2012);24(3):295-303.
- Westing,E,Andrews,YA,Peterson,M.Genderdifference in pubertal timing,social competence,and cigarette use:attest of earlymaturetion hypothesis.the journal of adolescencent healf;official publication of the society for Adolescent Medicine (2012);51(2):150-5.

پرو، شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی